

НЯМАТА РЕЧЕ

КНИГА ТРЕТА

ЙОГО ВАКЪВЧЕТО

© Галина Танева, *автор*

© Дебора Кремова, *художник на образа на корицата*

© Фиделия Косева, *дизайн на корицата*

© Сиела Норма АД

София • 2024

ISBN: 978-954-28-4671-0

Галина Танева

НЯМАТА

РЕЧЕ

КНИГА ТРЕТА

Йото Вакъвчето

 ciela

СЪДЪРЖАНИЕ

Глава първа	
БРЕ ДЕ СЯ ЗАЧУЛО И ВИДЯЛО	11
Глава втора	
ЯЗ ЩЕ ИВАНЧО ДА ХВЪРЛЯ	22
Глава трета	
ГУКАЛ МИ СИВ, БЯЛ ГЪЛЪБ	33
Глава четвърта	
ЗАВИЛО СЕ Е ДЕТСКО ХОРЦЕ.....	46
Глава пета	
БРЕ, ГИДИ ПОЛЕ ШИРОКО	59
Глава шеста	
ПИЛЕ КУКУВИЧЕ	68
Глава седма	
БРЕ СТАНИ, СТАНИ, СИНКО СТОЯНЕ.....	78
Глава осма	
ТЪКАЛА Й ДОНКА ПРЕСТИЛКИ	91
Глава девета	
ТРЪГНАЛИ СА МИ ИВАН И ГАНКА	104
Глава десета	
МАРИ, КАЖИ, МАМО, НА ЯНКА.....	129
Глава единадесета	
АЛТЪНЛЪ СТОЯН И КУЛА.....	145
Глава дванадесета	
УБАВА ЛАЛКА ПО ДВОРИ ОДИ.....	156
Глава тринадесета	
ЛЕЙКИ ПОЛЮЛЕЙКИ.....	163
Глава четирнадесета	
КАКВО ЛИ ХОРО ИГРАЕ НА ЗЕЛЕНАТА МОРАВА	172

Глава петнадесета	
ХЕЙ ГИДИ СТОЯН, СТОЯНЕ.....	180
Глава шестнадесета	
БАБА ВИНЦЕ ПИЛА, ТА СА Й ПОНАПИЛА.....	197
Глава седемнадесета	
СЛЪНЦЕ ЗАЙДЕ ЗАД ГОРА ЗЕЛЕНА	202
Глава осемнадесета	
ТРОИЦА БРАТЯ ГРАДА ГРАДЕХА	224
Глава деветнадесета	
ДВА ОРЛИ СЕ ВИЯТ НАД САКАР ПЛАНИНА	234
Глава двадесета	
ЗАПРАВИ СТОЯН ВОДЕНИЦА	251
Глава двадесет и първа	
НАСТАС ЧОРБАДЖИ	263
Глава двадесет и втора	
ЗАЛЮБИЛ ЙОРДАН САФЕТА	277
Глава двадесет и трета	
ЛЮБЯТ СЕ БАНО И ЯНКА.....	284
Глава двадесет и четвърта	
СНОЩИ СЪМ, СТАНКЕ, ЗАМРЪКНАЛ.....	293
НАРОДНАТА НИ ПАМЕТ	301
ПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА	305
РЕЧНИК	306

*На синовете ми, моите две прекрасни момчета –
Ивайло и Георги.*

*Всеки човек е изключителен сам по себе си,
ние само трябва да го видим!*

„Всеки народ има свое минало, което се изучава старателно от потомството. Ако човек се завземе да пише историята на българския народ от неговото подпадане под турското иго до освобождението му, то кое събитие би трябвало да държи първо място в нейните страници?...

...днешната наша свобода има безбройно число мъченици – херои, българи, наши братя, които са оставили костите си из далечните азиатски затвори, умрели са от бой и мъки по пътищата в тежки синджири, предали са душа по бесилниците, изложени на поругания и осквернения, посягали са сами на живота си, брат брата е убивал, баща – чедото си и обратно.“

Из „Записки по българските въстания“
на Захари Стоянов

*„Земеделските работи, добитъкът и даванията–вземанията са окончателно спрени, поради което и средствата на държавната машина са подбити, а на императорското Ми съкровище са нанесени най-чувствителни загуби. Поради което нареждам да се обърне внимание на реда главно в областта на Одрин, където най-много върлуват злините, и дето е източникът на тъй наречените свирепи „дагъл–ешкиази¹“, за които да се предвиди страшна и безпощадна екзекуция“ Султански ферман до Румелийския бейлербей.**

Там, в дъното на гората, дето рядко човешки крак стъпва, Старата беше седнала под един вековен бук и тъчеше. Пролетните синигери бяха накацали над главата ѝ и донасяха това-онова от света. Кой чия китка успял да грабне, кой чия вода успял да напие и какви тайни любовни думи си бяха казали младите под едва разпъпилите трендафилови пъпки. В коя къща радост дошла, къде пък черна мъка ударила. Старата слушаше песента на птиците и прекарваше нишката на времето през стана си. А тя с три конеца беше усукана – вълнен за миналото, памучен за настоящето и копринен за бъдещето. Редяха се нишките една след друга и плетяха човешките съдби, а Старата, като една

* Из „Сакар. Етнографско, фолклорно и езиково изследване“, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“. София, 2002 г.

добра стопанка, се грижеше да не се усукват и гладко да вървят. Възелчета да не правят и да не се пресукват, защото кой каквото прело си е опрел, такъв ще му е и пътят. И когато душата човешка на кръстопът се изправи и не знае накъде да тръгне, или пък много мъка се събере в сърцето и изгуби пътя си, тогава Старата дръпваше по някое конче от кълбетата, дето бяха разпръснати край нея на поляната, и затъкаваше и тях. Тук малко надежда ще сложи, там – малко радост или пък смиреност, и така ще изтъче пътя на човека, че по каквито и друмища да мине, каквито и беди да си напати, колкото и радост да събере, каквито и песни да изпее, един урок накрая да научи и той най-важен е от всички: „Човек сам кове съдбата си!“.

Глава първа

БРЕ ДЕ СЯ ЗАЧУЛО И ВИДЯЛО*

*Бре де ся зачуло и видяло
българе глава да дигнът
със царю да се бийът
и от царю земя да земът
като ми Сава Бимбаши,
Инджето, Индже войвода
и Колю Кичук байрактар!
Тия съ глава дигнали
от царю земя да земът...
Бре, де ги зачу пашата,
пашата силистренската!
Пашата хабер проводи:
– Царю льо, още господарю льо!
имаш ли хабер, нямаш ли:
българи глава дигнали,
с тебе, холан, да се бият,
йот тебе земя да земат,
като ми Сава Бимбаши,
Инджето, Инджето войвода
и Кольо кючук байрактар –
тия са глава дигнали.*

* „Българско въстание“ – народна песен. „Народни песни за Индже войвода“. Милю Петров, София, 2006 г.

Старият хайдутин пристъпи навътре в пещерата. Покрай стените ѝ бяха насядали мрачни, начумерени момци. Калпаците им бяха захлупени ниско над челата, брадясали, рошави, с вирнати като четини коси, но видеше се, нащрек бяха. Някои от тях незабелязано протегнаха ръце към опрените в скалите пушки. Други пък заплашително наместиха пищовите и ножовете, затъкнати в пояси и сияхлъци². Оправяха кой мустак, кой перчем, без да има нужда, и недоволно сумтяха. Следяха зорко движенията на мъжа с неприкрито недоверие. Влажният въздух на Вехтата черква³ се преплиташе и смесваше с витаещото наоколо подозрение и съмнение. „Толкова напрежение се бе насъбрало, че с нож да го разрежеш“, мислеше си старият хайдутин.

Новодошлият прескочи няколко изпънати крака и се насочи навътре, право към горящия огън в дъното на пещерата. Край него едър, мустакат мъж бе прилекнал и ровеше тихо пукащата жарава, а накрая току хвърли вътре няколко сухи клонки. Зад гърба му, опрени на стената, бяха изправени две пушки кремаклийки. От другата страна на огнището, по земята бяха застлани кожи и върху тях лежеше друг хайдутин. Хубавец бе той – високо чело, ясни сини очи, в които сякаш небето и земята се целуваха за първи път, а когато се ядосаше, добиваха зеленикави пламъчета. Погледът му бе ведър, чист и една непрестанна усмивка играеше на устните му. Тя само леко се изкриви, когато хайдутинът опита да се понамести в постелята си, а отметна-

лият се ямурлук разкри, че снагата му бе превързана с чисти парцали, сякаш ранен да е. Един съвсем тих стон се изтръгна от устните му, ала той бе достатъчен, та всички насядали наоколо момци да скокнат, за да се притекат на помощ. Но младият хайдутин направи знак с ръка да се отместят и огледа новодошлия.

– Дал Бог добро, войвода! – рече приближаващият се мъж и макар да личеше, че е по-възрастен, леко се поклони в знак на почит.

– Добре си дошъл, бай Ристо! – отговори му младият войвода. – Ела по-наблизо, хем да се сгрееш, хем приказка имаме да си ортуваме⁴. Колю и него май не си го виждал скоро време!?

Хайдутинът Христо се присегна и подпря собствената си пушка до останалите две, след което се приближи до мустакатия, който го посрещна с братска прегръдка. Двамата мъже, види се, радваха се да се срещнат.

– Кара Колю, разправят по селата, голям страх им събрал на турците наоколо. – Думаше Христо, дорде се мъчеше да се откъсне от мечата прегръдка на другаря си. – Бре, Колю, разнесла ти се е приказката из цялата кааза⁵. Бабите, като те споменуват, се кръстят!

Тук-там няколко хайдутини се подсмихнаха под мустак, а Кара Колю се засмя с дълбок, гърлен глас:

– Бай Ристо, не мога да се меря ни с тебе, ни с Индже! Само де го намери тая проклетия...

– Е, голяма работа, не бери толкоз грижи, Колю. Още неделя-две и ще съм яхнал коня си отново. Сядай, сядай бай Ристо! Разправяй как си, що си...

Тримата хайдутини се наместиха край огъня и се заприказваха. Индже и Кара Колю имаха да научават

новостите, че вече три недели се криеха в пещерата. Чакаха Индже да събере сили. Дорде обикаляха в селата, предателска ръка бе вдигнала кой знае откъде намерена пушка и бе ранила войводата в гърдите. Байрактарят му и дружината пренесоха хайдутина в тайна пещера в горите на Сакар – Вехтата черква, за да го лекуват.

Оттогава Индже събираше силите си и погледът му се избистряше, ала види се, една тревога го човъркаше отвътре. Отпрати войводите си, на Кара Танас, Сава Бинбаши и Сяро Барутчията⁶ повери момците си. Те щяха да опазят дружината, дорде Индже се съвземе и вдигне пак пушката си. Край себе си остави само Кара Кольо и момците му. На байрактаря си Индже имаше преголяма вяра и на него би поверил живота си, без да му мигне и окото даже. Кольо бдеше над него и се грижеше за войводата си, както би го правил и за собствен брат. Момците му пазеха горите на Сакар и птица не можеше да прехвъркне, без хайдутите да разберат, та камо ли враг. Но не страха от враговете гризеше душата на Индже. Все пред очите му беше онова свинарче, дето едва държеше пушката и трепереше като лист. „Ех, много майки съм разплакал аз, но ето че ти разплака моята“ – бе продумал тогава войводата на лудото. А то го гледаше хем с уплаха в очите, хем с някаква дързост. Все едно казваше: „Ето, едно свинарче видя сметката на великия войвода“. Скокнаха момците му тогава, готови бяха да посекаат онова дребно момче, дръзнало да вдигне пушка не срещу другиго, ами срещу самия Индже. Техния войвода, техния най-смел другар. Ала той ги спря. Нещо в очите на това свинарче го накара да вдигне ръката си и да озапти момци-

те си. Тогава всички го гледаха с почуда, кръв за кръв знаеха те, око за око. Но щом войводата така е решил... Подчиниха му се. И ето, колко недели вече Индже береше душа, скрит в дъното на Вехтата черква, а неговите момци го вардеха и се грижеха за него. И когато най-накрая младият хайдутин се свести, една змия се бе загнездила в сърцето му.

Заспеше ли, черна мисъл като плъх в чорбаджийски хамбари го гризеше, а денем все на сърцето му тежеше. В онзи миг, когато куршумът разкъса плътта, а силната болка сякаш спусна черна пелена над ума му, нещо в него се счупи. Прекърши се като ствола на вековно дърво и разпиля хиляди трески в душата му. Те го бодяха, правеха дупки и разкървавяваха хайдушкото сърце. Индже все търсеше пролука в себе си и се вираше в душата си, но не можа да разчете откъде се бе взела тази тегоба в сърцето му.

Времето, прекарано в треска, го връщаше назад, когато душата му бе окъпана с кръв. Ръката му посичаше без милост, конят му тъпчеше без жалост, а нищо в сърцето му не трепваше тогава. Жесток и кръвожаден бе Индже, ничий живот не пожали, но един ден нещо се преобърна в него. Дали заради сълзите на безбройните деца, които бе оставил сираци, или писъците на жени, надвесени над телата на мъже и бащи, или пък реките кръв, които младият кърджалия газеше тогава, не знаеше, но нещо се случи с него. Изведнъж коравото му сърце се разтопи, гледът му се промени и той видя. Видя сиромашията, тежкия труд и мъките на селяните. Не им ли стигаха те, та и той да ги газе и гори! Не бе ли достатъчно тежък робският хомот, та и той и ордите му да изстискват последната останала кръвчица

на раята... Засрами се Индже, засрами се от делата си, посрамил се бе пред себе си, народа си, земята си.

Оттогаз много неща бяха станали различни и войводата вече не беше онзи кърджалия, онзи жаден за кръв кръвопиец. Бащица, закрилник на народа го наричаха хората. Отми срама, ала греховете, които бе насъбрал в себе си, не бе успял да отмие.

Почувства, че време бе да потърси мир както за сърцето си, така и за душата си. Време беше старите обети да се спазят. Затова и войводата нареди на момците си: „Христо войвода ми намерете! Речете му, че аз го викам да си похортуваме за едно важно нещо. Ще го намерите в някой закътан дол на Странджа планина, тук ще го чакам, дорде не дойде!“

Думата на Индже закон беше за всеки хайдутин. Кара Кольо веднага разпрати момци да търсят Христо войвода, а той самият едва-що научил, че Индже пита за него, остави дружината си на байрактаря, нареди им къде да се крият, и се запъти към Вехтата черква в Сакар. И сега, седнал край огъня до младия войвода и неговия байрактар, виждаше една резка да бе просякла челото му точно по средата, между веждите. Тревоги някакви бяха набраздили хайдушкото лице и ето, Христо войвода и Кара Кольо чакаха да чуят какви са.

– Ех, бай Ристо... – продума войводата. – Кой ти знае какво ли му е писано там, горе. Ето нà, виж ме мене, що човешки животи съм отнел, но и още толкова съм спасил... А сега насмалко да ме бастиса едно лудо свинарче...

Двамата му другари мълчаливо чакаха да продължи. Кара Кольо отново ръчкаше огнището, все едно сред въглените щеше да намери нещо умно да

каже на войводата си, а Христо пък чертаеше неразбираеми фигури в земята с една суха клечка, която току се чупеше.

– Вие двамата помните ли думата, дето си дадохме преди толкова лета!? – заговори отново войводата и гласът му бе тежък, угрижен. Погледна и двамата право в очите, първо Христо, че той по-възрастен беше, а после и Кольо. Търсеше да прочете в погледите им непокорство някакво, несъгласие, ала и двамата гледаха открито и ясно войводата. – Помниш ли, бай Ристо, дума дадохме – каквото заграбим от хазната, каквото откраднем от тая сган, на четири да делим. По един дял за всеки от нас и един да заделяме. Имане да съберем и църква да построим един ден?

– Помня, войводо! Така беше – отвърна Христо, а Кольо закима одобрително в знак на съгласие.

– Е! – продължи бавно Индже, а гласът му се превърна почти в шепот: – Аз каквато ягма⁷ съм заграбил, една четвъртина съм заделял. Останалото с момците си делях.

– Аз също, войводо. Четвъртината събирах и скътах за деня, в който ще решим да я използваме за благото на народа и Божия възхвала – отвърна по-старият хайдутин.

Индже не бързаше да продължи. Премисляше нещо, види се. После поклати доволно глава и рече:

– Дошло е това време, бай Ристо! Точно сега му е времето черква да дигнем, хем за народа, хем и за Бога!

Умълчаха се тримата хайдутини, мисляха, премисляха... Индже все за онзи проклет куршум мислеше, дето мина и замина през него, но голяма пакост му стори. Колко е един човек, една плюнка срещу вятър-

ра. Ще духне, ще гръмне и ще го отнесе. А след него какво ще остане – нищо, само пепел... И кръв. Ала туй, що е съградено, камък върху камък, него нито вятърът, нито времето може да го събори. Това искаше да остави след себе си Индже – градеж, та да го помнят и споменуват с добро.

„Кокалите вече все ме наболяват“ – мислеше Христо войвода. Колената го въртяха, знаеше кога ще завали, преди още облаците да се струпат на небосклона. Старост – нерадост, хайдутство не търпи... Време му беше отдавна да си остави хайдутлука и да си намери спокойно място за старините си. Обмисляше да стане монах в някой манастир, да се отдаде на заслужена почивка и Бога. И ето, войводата все едно прочел мислите му, Божието провидение е това! Ще съгради църква и в нея ще прекара остатъка от живота си...

Такива мисли се въртяха в главата на застарелия Христо войвода от дълго време. Все чакаше да се откаже от хайдутлука и заверата между тримата му даваше най-добра сгода.

„Право е това, дето го е намислил войводата, сгодно е!“ – мислеше си Кара Кольо. Та кой бе той да тръгне срещу волята на Индже и Христо войвода. Те и двамата му бяха войводи, но и по-големи братя. Как не би приел думата им? А и църква да съградиш не беше малка работа, велико дело е това, Богоугодно.

– Тъй да бъде, войводо! – пръв наруши мълчанието Кара Кольо. – Църква да съградим, хем нас да споминат, хем за българите спасителен храм да има...

– Войводо! Приеми съвета ми, най-стар съм, най-патил... Още има на какво да науча младите, па ако ще и това да е самият Индже войвода!

Индже кимна едва забележимо и Христо войвода продължи:

– Имане глотно⁸ събрахме, войводо! За черква ще има, не, ами и за манастир даже... Там долу, край реката, където е старият параклис. Там от времето на първите ни царе е имало манастир. Още старите българи са построили манастир тука, но гърчулята са го изгорили до основи. Да го съградим отново, а? Ще построим по-голяма черква, ще вдигнем бели манастирски дувари... Аз, войводо, отдавна гледам да се прибера някъде. Стар съм веке, хайдутлука не е за мене... Остави на мене тази задача, войводо, нека аз го съградя, а после ще се замонаша в него. Ще го направим обител не само за монаси, но и за хайдутти. Всеки брат, монах или хайдутин, ще намери подслон и топла храна в него. А, що ще речеш за това, войводо?

Индже мълчеше. Обмисляше думите на Христо войвода, но видеше се, нравеха му се. Манастир. Хайдушки. С високи бели дувари, чешма, от която денем и нощем да пее планината. И тайни скривалища, братята им да има къде да се скрият, да презимуват, рани да лекуват... Права му беше приказката на Христо, това трябваше да направят.

– Право думаш, бай Ристо! Имането ни е глотно, много нещо бастисахме⁹ от хазната. Манастир ще вдигнем за чудо и приказ! Че кой друг, ако не ти, бай Ристо?! А, Кольо, ти какво ще речеш?

– Така е, войводо! Нека бай Ристо да се заеме с градежа, нека направи най-хубавия манастир в цяла Тракия. Хайдушкия ще го наричаме, че братята да намират подслон в него!

– Така да бъде! Слушайте какво ще ви река! – гласът на Индже се извиси и сега той заговори на всички момци в пещерата: – От днес всички да знаят – Христо войвода ще се заеме с градежа на манастир, долу, където е старата черква. Той ще намери зидари, майстори да са, от близо и далеч. Скривалища да изгради, една чета спокойно да може да се скрие в тях. А когато дойде време да се презимува, който няма къде да иде, тук подслон ще намери!

– Да бъде, войводо!

– Така да е!

– За добро е, войводо, нека да е! – отговаряха момците и всеки бе доволен какво решиха войводите.

Индже понечи да се изправи, а Кара Кольо и Христо бързо го подкрепиха. Той застана пред хайдутите си и сега, отслабнал от дългото боледуване, изглеждаше още по-тънък и висок¹⁰. Изрече на висок глас:

– Синап, Кабак*! – Двама момци се изправиха пред него. – Вие ще вървите с бай Ристо. Де ходи той, вие след него. Ще го вардите, косъм да не падне от главата му. Ще му помагате алтъни да взима от скривалището и с тях да плаща на зидарите. Ще внимавате някой със зла душа да не го нападне. Денем и нощем над него да бдите. И когато манастирът се съгради, ако искате, се върнете в дружината!

– Така да бъде, войводо, щом такава е волята ти! – отговориха в един глас и двамата.

– А ти, бай Ристо! – продължи Индже. – Колкото е нужно, знаеш откъде да вземеш! Да разпратиш думата

* Според някои сведения, двамата наистина са били спътници на Индже. „Българско народно творчество“, том 2, Редакционна колегия. София, 1961 г.

ми по околните села, всеки да помага колкото може. Де що е българин, християнин, да даде лептата си за манастира, че туй ще е наш, български манастир. Който не може с работа, друг начин да намери!

– Да бъде, войводо! – отговори Христо. – Още утре тръгвам да търся зидари. Втори такъв манастир като нашия нийде няма да има!